

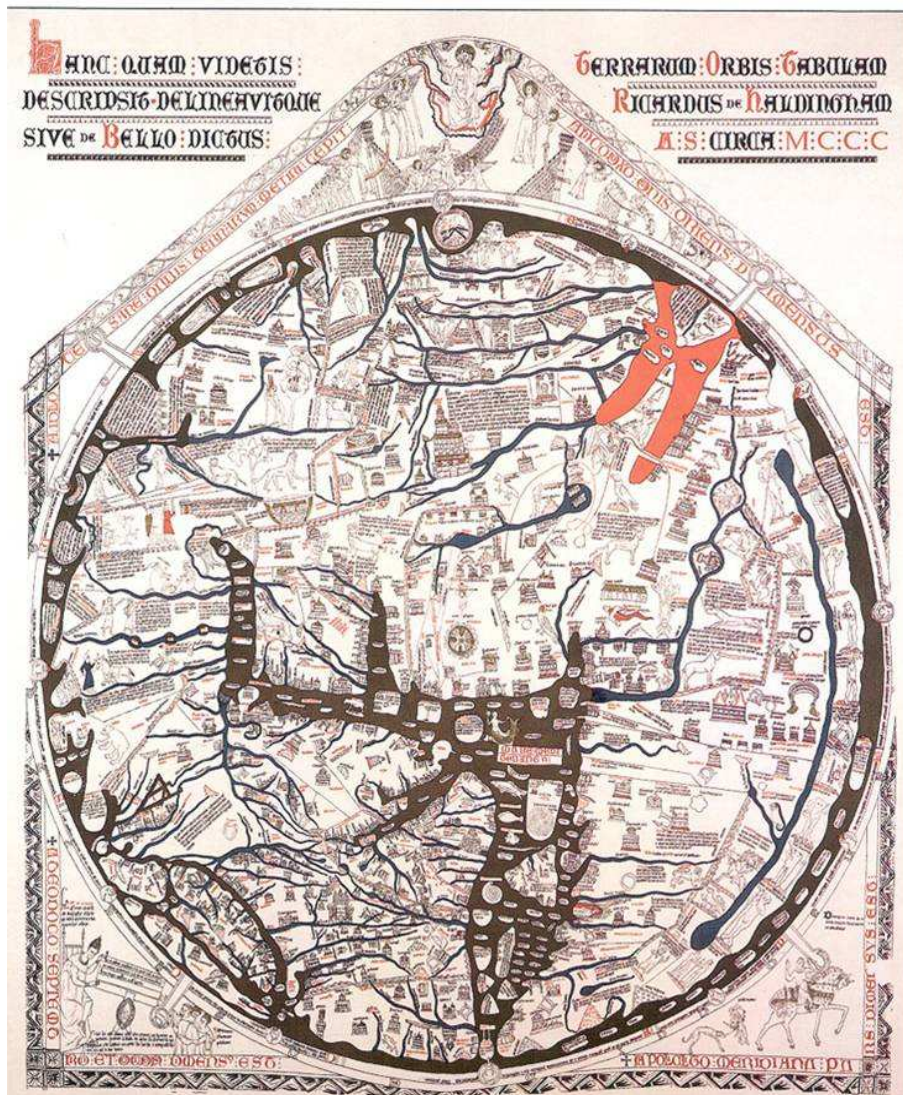
Bijlage 1.

De grootste *Mappae Mundi*: Hereford en Ebstorf

Deze bijdrage is (lichtje aangevuld) ontleend aan de bespreking van het boek van Jerry Brotton en de daarop gebaseerde televisiereeks van de BBC op de website Histoforum. Ze kan beschouwd als een aanvulling op Bijlage 2: *De Magdalenabasiliek te Vézelay en het middeleeuwse wereldbeeld*. (PDF). De paragrafen over de schepping, de val der engelen en Otranto zijn speciaal voor deze nascholing geschreven.

1. Brotton, Jerry, *Een geschiedenis van de wereld in twaalf kaarten*, Antwerpen, De Bezige Bij, 2013, 575 blz.

Geloof. Hereford Mappa Mundi, circa 1300

Kopie van de Hereford-kaart.

In de kathedraal van het Engelse Hereford, op de oude grens met Wales, hangt de grootste bewaarde middeleeuwse wereldkaart, 1,59 m hoog en 1,34 m breed, overdekt met figuratieve voorstellingen en niet minder dan 1100 bijschriften. De Duitse Ebstorfkaart was groter, maar werd in 1943 tijdens de Tweede Wereldoorlog in een geallieerd bombardement vernietigd (zie hieronder en volledig: *Mapping the World*. <http://histoforum.net/films/mapping.html>)

Naar hun vorm noemt men deze kaarten O T-kaarten. Om werkelijk je weg te vinden over onze planeet waren zelfs de grootste en meest gedetailleerde compleet waardeloos. Zij bieden een schematisch uitbeelding van de wereld. In de T-vorm ligt de Middellandse Zee. De kruisvorm van de Middellandse Zee verwijst naar Christus aan het kruis. **Sem** (in Azië), **Iafeth** (in Europa) en **Cham** (in Afrika) zijn de drie zonen van de bijbelse aartsvader **Noah**, van wie de volkeren in deze continenten heetten af te stammen. Omheen de continenten ligt de grote Oceaanzee (*Mare Oceanum*).

Middeleeuwse wereldkaarten zijn niet te vergelijken met wat wij nu van een kaart verwachten. Ze zijn een weergave van een **religieus wereldbeeld**, niet van een geografische realiteit. Zeker vanaf de 11de eeuw wist men dat de aarde niet plat was, maar een bol. Deze wereldkaarten zijn net als de kathedralen *georiënteerd*, dit wil zeggen dat het oosten, de Oriënt, bovenaan ligt. Daar ligt immers Jeruzalem en daar lag het Paradijs, het oord van de Schepping. De drie belangrijkste gebeurtenissen van de christelijke heilsgeschiedenis zijn vrijwel steeds op de kaart aanwezig. Het betreft de **schepping, de redding door Christus** en het **Laatste Oordeel**. Vooral na de Eerste Kruistocht (1099) kreeg **Jeruzalem** een belangrijke plaats op de kaart.

In navolging van schrijvers uit de Oudheid nam men aan dat de aardbol **vijf klimaatgordels** telde. In het uiterste noorden en zuiden, rondom de polen, was geen menselijk leven mogelijk. Rondom de evenaar zou zich een hete, onbewoonbare gordel bevinden. Tussen de koude en hete zones lagen twee gordels met gematigde temperaturen, die beide door mensen bewoond waren.

Brotton verschaft een uitputtende beschrijving van de Hereford-kaart, met veel meer details dan je op het erg donkere origineel kunt onderscheiden, vandaar dat we hierboven een kopie hebben gebruikt. Wat de kaart zo uitzonderlijk maakt, zijn niet alleen haar afmetingen en de meer dan 1100 bijschriften en citaten, maar vooral dat ze zoveel verschillende tradities in zich verenigt:

- twee die via christelijke tussenpersonen als ondermeer Isidorus van Sevilla (560-636), Beda Venerabilis (672-736), Beatus van Liébana (Spanje ca.800) en Rhabanus Maurus (780-856) uit de heidense **Oudheid** stammen: de ronde vorm die verwijst naar de bolvorm van de wereld en de beschrijving van de ‘monsterwezens’ in de uithoeken der aarde (zie: *Liber Floridus 1121* <http://histoforum.net/2012/liberfloridus.html> dat Brotton blijkbaar niet kent of tenminste niet vernoemt).

Nogmaals even extra vermelden: de monsterwezens, tot voor kort beschouwd als bewijs van de geringe geografische kennis van de Middeleeuwen, in tegenstelling met de veel grotere kennis van de Oudheid en de Renaissance. (Zoals ikzelf decennia foutief heb verteld aan mijn studenten.) Brotton suggereert hetzelfde; hij vernoemt terloops Plinius tussen enkele andere auteurs, zonder hierop in te gaan. Zie hiervoor Bijlage 2: *Vézelay en het middeleeuwse wereldbeeld*;

- een **apocalyptische** (boven en buiten het kader geplaatst van de geografische omschrijving), die afgeleid is van de romaanse kathedraalvoorstellingen, net als de oriëntatie (zie Bijlage 2). Nogmaals het bewijs dat er in deze periode geen strenge scheidingsmuren bestaan tussen manuscriptminiaturen, beeldhouwkunst en architectuur;

- een met de **pelgrimstochten** en **bedevaartplaatsen**. Bij uitbreiding hiervan: Jeruzalem en het H. Land, ongetwijfeld verbonden met de ervaring van twee eeuwen **kruistochten** (wat Brotton vreemd genoeg eveneens niet vermeldt).

Vanaf de 14de eeuw voldeden de bijbels georiënteerde O T- kaarten niet meer. Ze waren decoratief, maar van weinig nut voor een zeeman, die -laten we zeggen- een lading olijfolie van Napel naar Alexandrië in Egypte moest transporteren; hij wilde de precieze ligging weten van de klippen en zandbanken voor de havens die hij op zijn tocht aanliep (J.M.).

2. Mapping the World. De geschiedenis van de cartografie - BBC 2010 - 2 dvd's - duur: ca. 150 minuten - Engels, Nederlandse ondertitels.

Terwijl Brotton werkte aan zijn boek *A History of the World in Twelve Maps (Een geschiedenis van de wereld in twaalf kaarten, 2013)*, vroeg de BBC hem om een driedelige televisiereeks te produceren en te presenteren over hetzelfde onderwerp. Waarop hij gretig inging. Dat werd dan deze *Mapping the World*. Ze bestaat uit drie afleveringen van elk 50 minuten.

Jerry Brotton

2. Spirit of the Age - Tijdgeest

Bij het begin van de tweede aflevering ontleedt hij niet zoals in zijn boek de Engelse Hereford - kaart, maar bezoekt in het Duitse klooster te Ebstorf de gelijknamige kaart uit de 13de eeuw. Zo werkt hij complementair; daarbij is deze passage veel duidelijker dan de te donkere Hereford - reproductie in zijn boek, waar je in feite niet kunt zien wat hij zeer uitvoerig beschrijft. De originele kaart, de grootste middeleeuwse *mappa mundi* is in 1943 bij een geallieerd bombardement op Hannover vernietigd. Op basis van hun foto's hebben de nonnen in hun abdij de kaart gereconstrueerd. Indrukwekkend! Een ware middeleeuwse encyclopedie, meer dan 3 meter hoog, eerder een religieuze getuigenis dan een accurate kaart. Ik kende ze alleen op foto. Maar als Brotton een aantal relevante details aanwijst en toelicht - waarop de camera natuurlijk inzoomt - komt niet alleen de kaart tot leven, doch de hele tijdgeest waarin ze ontstaan is. Kaarten vertellen veel over het wereldbeeld, zelfs de religieuze opvattingen van de makers en hun tijd (1). Met andere woorden, zonder de term te gebruiken omschrijft Brotton telkens weer wat historici kennen als *standplaatsgebondenheid*, een kernbegrip van de geschiedwetenschap.

Wikipedia vult aan dat de originele kaart uit 30 aan elkaar genaaide perkamenten vellen bestond en meer dan 2.300 tekst- en beeldbijdragen bevatte. *Wat Brotton niet vermeldt: de zusters hebben niet de hele kaart kunnen reconstrueren. Als je goed oplet zie je rechts boven en links beneden twee blanco rechthoeken.*

De kruisvorm van de Middellandse Zee verwijst, zoals reeds gezegd, naar Christus aan het kruis. Vaak is, zoals hier, bovenaan het hoofd van Christus aangebracht, terwijl zijn lichaam de hele kaart omvat. “Christus is de wereld en de wereld is Christus.” Of anders gezegd, zoals in het *Liber Floridus* uit 1121: Christus is de **Alfa (A)** en de **Omega (Ω)** het begin en het einde van de schepping.

Een typisch vrouwelijke toets van de kloosterlingen, tegen de heersende vrouwonvriendelijke tijdgeest in: Adam en Eva houden beiden een verboden appel in de hand, zijn dus beiden even schuldig aan de erfzonde. De slang (de verleidster van Eva) wordt altijd vrouwelijk voorgesteld. Hier echter draagt het serpent een baard, en is dus mannelijk. Let op de Levensboom uiterst links en de bron van de vier heilige rivieren (3 ervan vereenzelvigd met Indus of Ganges, Nijl, en Tigris), rechts van de Levensboom en links van Adam. In de meeste voorstellingen zijn de twee bomen samengesmolten tot één.

Zo zag Michelangelo de Zondeval in de Sixtijnse Kapel (Vaticaan). Let op de vrouwelijke slang.

3. De slang in de Hof van Eden

Misschien best even onze kennis over het bijbelse scheppingsverhaal en zijn voorstelling in de middeleeuwse iconografische traditie opfrissen.

Het eerste boek van de Bijbel, *Genesis*, verhaalt de schepping van de wereld door God in zeven dagen (de zevende dag rustte God). De zesde dag schiep hij de mens.

In de woorden van de Statenbijbel (1637) de eerste officiële (protestantse) Nederlandse vertaling van de Bijbel klinkt het zo:

Genesis I.

1 In den beginne schiep God den hemel en de aarde.

2 De aarde nu was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond; en de Geest Gods zweefde op de wateren.

3 En God zeide: Daar zij licht! en daar werd licht.

4 En God zag het licht, dat het goed was; en God maakte scheiding tussen het licht en tussen de duisternis.

5 En God noemde het licht dag, en de duisternis noemde Hij nacht. Toen was het avond geweest, en het was morgen geweest, de eerste dag.

27 En God schiep den mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij ze.

28 En God zegende hen, en God zeide tot hen: Weest vruchtbaar, en vermenigvuldigt, en vervult de aarde, en onderwerpt haar, en hebt heerschappij over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte, dat op de aarde kruipt!

Genesis II

7 En de HEERE God had den mens geformeerd uit het stof der aarde, en in zijn neusgaten geblazen den adem des levens; also werd de mens tot een levende ziel.

8 Ook had de HEERE God een hof geplant in Eden, tegen het oosten, en Hij stelde aldaar den mens, dien Hij geformeerd had.

9 En de HEERE God had alle geboomte uit het aardrijk doen spruiten, begeerlijk voor het gezicht, en goed tot spijze; en den **boom des levens** in het midden van den hof, en de **boom der kennis des goeds en des kwaads**.

10 En een rivier was voortgaande uit Eden, om dezen hof te bewateren; en werd van daar verdeeld, en werd tot vier hoofden.

11 De naam der eerste rivier is Pison; deze is het, die het ganse land van Havila omloopt, waar het goud is.

12 En het goud van dit land is goed; daar is ook bedolah, en de steen sardonix.

13 En de naam der tweede rivier is Gihon; deze is het, die het ganse land Cusch omloopt.

14 En de naam der derde rivier is Hiddekel; deze is gaande naar het oosten van Assur. En de vierde rivier is Frath.

15 Zo nam de HEERE God den mens, en zette hem in den hof van Eden, om dien te bouwen, en dien te bewaren.

16 En de HEERE God gebod den mens, zeggende: Van allen boom dezès hofs zult gij vrijelijk eten;

17 Maar van den boom der kennis des goeds en des kwaads, daarvan zult gij niet eten; want ten dage, als gij daarvan eet, zult gij den dood sterven.

18 Ook had de HEERE God gesproken: Het is niet goed, dat de mens alleen zij; Ik zal hem een hulpe maken, die als tegen hem over zij.

21 Toen deed de HEERE God een diepen slaap op Adam vallen, en hij sliep; en Hij nam een van zijn ribben, en sloot derzèlver plaats toe met vlees.

22 En de HEERE God bouwde de ribbe, die Hij van Adam genomen had, tot een vrouw, en Hij bracht haar tot Adam.

23 Toen zeide Adam: Deze is ditmaal been van mijn benen, en vlees van mijn vlees! Men zal haar Manninne heten, omdat zij uit den man genomen is.

24 Daarom zal de man zijn vader en zijn moeder verlaten, en zijn vrouw aankleven; en zij zullen tot een vlees zijn.

25 En zij waren beiden naakt, Adam en zijn vrouw; en zij schaamden zich niet.

Genesis III

1 De slang nu was listiger dan al het gedierte des velds, hetwelk de HEERE God gemaakt had; en zij zeide tot de vrouw: Is het ook, dat God gezegd heeft: Gijlieden zult niet eten van allen boom dezès hofs?

2 En de vrouw zeide tot de slang: Van de vrucht der bomen dezès hofs zullen wij eten;

3 Maar van de vrucht des booms, die in het midden des hofs is, heeft God gezegd: Gij zult van die niet eten, noch die aanroeren, opdat gij niet sterft.

4 Toen zeide de slang tot de vrouw: Gijlieden zult den dood niet sterven;

5 Maar God weet, dat, ten dage als gij daarvan eet, zo zullen uw ogen geopend worden, en gij zult als God wezen, kennende het goed en het kwaad.

6 En de vrouw zag, dat die boom goed was tot spijze, en dat hij een lust was voor de ogen, ja, een boom, die begeerlijk was om verstandig te maken; en zij nam van zijn vrucht en at; en zij gaf ook haar man met haar, en hij at.

7 Toen werden hun beider ogen geopend, en zij werden gewaar, dat zij naakt waren; en zij hechten vijgeboombladeren samen, en maakten zich schorten.

8 En zij hoorden de stem van den HEERE God, wandelende in den hof, aan den wind des daags. Toen verborg zich Adam en zijn vrouw voor het aangezicht van den HEERE God, in het midden van het geboomte des hofs.

9 En de HEERE God riep Adam, en zeide tot hem: Waar zijt gij?

10 En hij zeide: Ik hoorde Uw stem in den hof, en ik vreesde; want ik ben naakt; daarom verborg ik mij.

11 En Hij zeide: Wie heeft u te kennen gegeven, dat gij naakt zijt? Hebt gij van dien boom gegeten, van welken Ik u gebod, dat gij daarvan niet eten zoudt?

12 Toen zeide Adam: De vrouw, die Gij bij mij gegeven hebt, die heeft mij van dien boom gegeven, en ik heb gegeten.

13 En de HEERE God zeide tot de vrouw: Wat is dit, dat gij gedaan hebt? En de vrouw zeide: De slang heeft mij bedrogen, en ik heb gegeten.

14 Toen zeide de HEERE God tot die slang: Dewijl gij dit gedaan hebt, zo zijt gij vervloekt boven al het vee, en boven al het gedierte des velds! Op uw buik zult gij gaan, en stof zult gij eten, al de dagen uws levens.

15 En Ik zal vijandschap zetten tussen u en tussen deze vrouw, en tussen uw zaad en tussen haar zaad; datzelve zal u den kop vermorzelen, en gij zult het de verzenen vermorzelen.

16 Tot de vrouw zeide Hij: Ik zal zeer vermenigvuldigen uw smart, namelijk uwer dracht; met smart zult gij kinderen baren; en tot uw man zal uw begeerte zijn, en hij zal over u heerschappij hebben.

17 En tot Adam zeide Hij: Dewijl gij geluisterd hebt naar de stem uwer vrouw, en van dien boom gegeten, waarvan Ik u gebod, zeggende: Gij zult daarvan niet eten; zo zij het aardrijk om uwentwil vervloekt; en met smart zult gij daarvan eten al de dagen uws levens.

Schepping en zondeval (Gen. 1 - 4)

De Bijbel begint met twee verschillende scheppingsverhalen. Het tweede verhaal gaat als volgt: nadat God de aarde met planten en dieren heeft geschapen, creëert hij uit aarde ('adama') ook de eerste mens, Adam, en plaatst hem in een prachtige tuin, het Paradijs (de Hof van Eden). Adam en ook de dieren mogen eten van alle plantengroei in de Hof, (Gen.1:29,30) behalve van de Boom van de kennis van goed en kwaad. God brengt Adam alle dieren en hij geeft ze hun namen. God geeft Adam heerschappij over heel de aarde en al wat daarin is. God zag dat het niet goed was dat de mens alleen was, waarop Hij hem in een diepe slaap laat vallen en uit een van zijn ribben de vrouw (mannin) Eva scheidt. Eva wordt door een slang verleid om een vrucht te eten van de verboden boom en brengt Adam ertoe om dat ook te doen. Op dat moment beseffen ze dat ze naakt zijn en schamen zich daarvoor, waarna ze zich bedekken met vijgenbladeren. God straft hen voor hun ongehoorzaamheid, waarmee Adam zijn heerschappij over de aarde kwijtraakt.

4. De val der engelen (2)

In de middeleeuwse traditie gaat de val der engelen en hun leider Lucifer (Lichtdrager) vooraf aan de zondeval van Adam en Eva, vermits de satan zich vermomt als slang om de eerste vrouw te verleiden.

In de middeleeuwse Bijbel is elk belangrijk tafereel uit het Oude Testament een voorafbeelding van een uit het Nieuwe Testament. Hier is er zelfs sprake van een drieluik : val der engelen – val van de eerste mensen die op haar beurt een voorafspiegeling is van de val der ver-

doemden in het Laatste Oordeel (uit het Boek Apocalyps van Johannes). Dit laatste is een zeer populaire voorstelling op de timpanen van kathedralen en *mappae mundi* en in getijdenboeken en paneelschilderingen.

Aan de val van Lucifer en de zondeval wijdde Joost van den Vondel (1587 –1679) de treurspelen *Lucifer* (1654), *Adam in ballingschap* (1664)

Pieter Bruegel de Oude, *De val der opstandige engelen* (1562), Museum voor Schone Kunsten, Brussel

Dirk Bouts, *De val der verdoemden*. Rechterluik van een triptiek. Zie ook het *Laatste Oordeel* van Memling in Bijlage 2: *Vézelay en het middeleeuwse wereldbeeld*, p. 16.

De schepping van Eva (Sixtijnse Kapel)

5. De Levensboom & Otranto

De grote *mappa mundi* als de Hereford- en Ebstorfkaart duiken niet zomaar plots op uit het niets. Ze kennen heel wat voorgangers en stammen uit een eeuwenoude traditie die minstens teruggaat tot de *Commentaar op de Apocalyps van Johannes* (776) door de Spaanse monnik Beatus van Liébana. Het origineel is verloren gegaan, terwijl de oudste van de talloze kopieën gedateerd wordt op ca. 940. De stijl van de Beatusminiaturen is vroeg *Mosarabisch*, waarmee men de christelijke kunstuitingen typeert uit het door de Arabieren bezette Iberische schiereiland, zowel voor bouwkunst, beeldhouwkunst, ivoorsnijkunst als miniaturen.

Ook de iconografie, uitbeeldingen en taferelen, van de grote *mappae* kende blijkbaar voorlopers, zo ontdekten we in 2014 in Apulië. In het uiterste zuidoosten van Italië, in de 'hak van de laars' bevindt zich de **Kathedraal van Otranto** of de **Annunciatiekathedraal**.

De kathedraal past in twee opzichten in ons verhaal:

- als voorbeeld van de jihad NA de officiële kruistochten;
- als voorloper van de grote *mappae mundi*.

[De kapel der martelaren.](#)

De kathedraal is gebouwd op de ruïnes van een Romeins huis en een eerste christelijk heiligdom, tussen 1068 en 1088. De kerk werd ingewijd door paus Urbanus II, dezelfde die in 1095 de Eerste Kruistocht predikte. De kathedraal bezit Byzantijnse, vroegchristelijke en romaanse invloeden.

In 1480 veroverde de Turkse vloot van sultan Mehmet II (de veroveraar van Constantinopel in 1453) de stad, na een mislukte aanval op Rhodos.

Otranto was met 6000 inwoners destijds een belangrijke havenstad tussen Oost en West en vormde een bruggehoofd naar Rome, het uiteindelijke doel van de veroveringstocht. Na 15 dagen belegering wisten de Turken een bres te slaan in de verdedigingsmuur.

De Turkse admiraal beval alle mannelijke bewoners boven 15 jaar om te brengen en de vrouwen en kinderen als slaaf in te schepen. Bijzonder wreed was de dood van de commandant van de verdedigers: hij werd van boven naar beneden doormidden gezaagd. De aartsbisschop

smeekte de aanvallers om de mensen die zich verscholen in de kathedraal te sparen. Hem werd echter de keel doorgesneden en zijn hoofd werd als trofee in de stad rondgedragen. De admiraal eiste dat de christenen in de kathedraal zich tot de islam zouden bekeren, hiervoor kregen ze een nacht bedenkzeit. Op 12 augustus lieten de christenen weten dat niemand van plan was zijn geloof in te ruilen voor de islam. Daarop liet de Turkse krijgshoofd op 14 augustus alle gevangenen op een heuvel buiten de stad onthoofden. In totaal werden in de stad en omgeving 17.000 mensen afgeslacht.

Dertien maanden later lukte het Alfons II van Napels om de stad te bevrijden van de bezetter. Op 13 oktober 1481 werd het massagraf van de onthoofde slachtoffers gevonden. De lichamen werden naar de kathedraal gebracht. Paus Clemens XIV verklaarde de martelaren in 1771 zalig en stond de verering van hen in Otranto toe. Sindsdien zijn ze de beschermheiligen van zowel de stad als het aartsbisdom. Op 6 juli 2007 werden de slachtoffers door de Rooms-Katholieke kerk als martelaren van het geloof erkend. Op 12 mei 2013 verklaarde Paus Franciscus hen heilig.

Otranto. In de kapel van de kathedraal en de apsis bevinden zich zeven kasten met daarin de onthoofde schedels en botten van de 800 martelaren.

Het vloermozaïek: Boom des Levens en Heilsgeschiedenis

In de kathedraal van Otranto is de hele vloer over een lengte van 54 meter en een breedte van 28 ingelegd met een goed bewaard mozaïek, waarin de hele wereld- en heilsgeschiedenis is uitgebeeld, geordend rond de **Levensboom**. Het betreft een werk uit het jaar 1166 (dus meer dan een eeuw voor Hereford) dat in opdracht van de bisschop tot stand kwam onder leiding van de monnik Pantaleone. Het mozaïek vertelt over legenden, maar ook over het dagelijks leven van heiligen en scènes uit de *Bijbel*. Om het meesterwerk te voltooien waren er ongeveer 600.000 tegels nodig.

Het is een **unieke** voorstelling. Niemand van ons kende het of had er ooit al afbeeldingen van gezien. Vreemd dus dat de voorstelling niet beschermd is tegen beschadiging. De kathedraal is gewoon in gebruik voor de eredienst, er staan banken op, mensen kunnen er met hoge hakken over lopen.

Zijn er nog meer dergelijke taferelen geweest?

Niet ver van Otranto, in Trani tref je in het koor nog enkele schamele restanten van een analoge voorstelling, in dezelfde stijl en uit dezelfde tijd.

Je hebt hier in Otranto dus de volledige cyclus van de latere grote *mappae mundi*, zonder de geografische aanduidingen. Zonder? Naarmate je naar het altaar, dus het oosten, wandelt zie je bovenaan de schepping en de zondeval, met rechts daarvan Kaïn (de oudste zoon van Adam) die zijn broer Abel doodslaagt.

De **Levensboom** is een verbazingwekkend breed verspreid cultureel fenomeen. Je treft hem onder meer aan zowel in de Germaanse en Noordse mythologie (respectievelijk als *Irmingsul* en *Yggdrasil*) als in de joodse kabbala (*sefirot*) of als de *axis mundi* (as van de wereld) in de diverse Meso-Amerikaanse culturen als die van Teotihuacan of de Maya.

Meestal is zijn betekenis dubbel: hij symboliseert het eeuwige leven en verbindt anderzijds als *axis mundi* de zichtbare met de onzichtbare wereld, m.a.w. de onderwereld, onze wereld en de bovenwereld van de goden.

In de christelijke iconografie versmelt hij al snel met de Boom der Kennis van Goed en Kwaad tot één afbeelding.

Vanaf de 11de eeuw komen er voorstellingen op, waarin **Jesse** (vader van koning David) ligt te rusten. Uit zijn borst komt een wortel, die zich vertakt tot een grote boom. In de takken van die boom zitten de koningen van Juda verborgen. De top van de boom wordt gevormd door **Maria** en haar kind Jezus. De voorstelling is ontleend aan de Bijbelteksten Jesaja 11:1-2 en van Mattheus 1:6-16. Uit het lichaam van Jesse ontspringt de boom met op zijn takken de **twalf koningen van Juda**. Dit wordt vooral in de latere gotische portalen een populaire voorstelling rondom het Mariatimpaan.

De Latijnse benaming voor twijg of loot van Jesse luidt *Virga Jesse*. Strikt genomen is met Virga Jesse dus Jezus bedoeld, de nieuwe Levensboom, A & Ω van de schepping.

In een **Virga Jesseprocessie**, onder andere in de zevenjaarlijkse ommegang in het Vlaamse Hasselt, speelt echter de **Maagd Maria** een grote rol. Misschien hangt dit samen met de gelijkens van *Virga* en *Virgo* (=maagd). In kerstliederen luidt het dan: “Nu heeft de roede van Jesse gebloed.”

De Boom van Jesse is vervolgens versmolten met de levensboom uit Genesis en wordt zo zonder problemen na de bekering tot het christendom opgenomen in de mythologie van het voormalige Aztekenrijk Mexico.

Het vloermozaïek in zijn geheel. De Levensboom steunt op de ruggen van twee olifanten.

Nogmaals het geheel

Griffioenen, enkele van de talrijke mythologische dieren.

Boven, na de maanden van het jaar met de sterrenbeelden van dierenriem en de werken van elke maand, zie je de zondeval van Adam en Eva, met rechts daarvan Kain (de oudste zoon van Adam) die zijn broer Abel vermoordt. Let rechts, derde register van beneden op de voorstelling van *Alexander Rex*, Alexander de Grote gezeten op twee gevleugelde mythologische dieren.

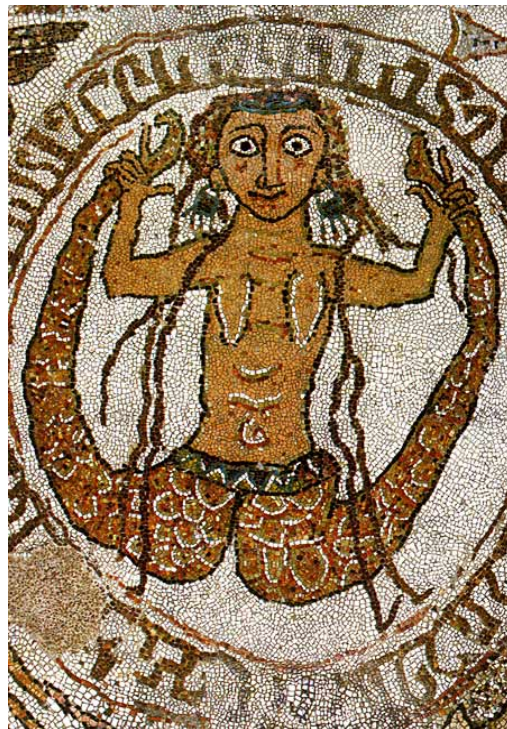

Vreemd: Alexander de Grote wordt hier negatief voorgesteld, al voorbeeld van hoogmoed, doordat hij alles wil kennen en onderzoeken. Hij volgt dus Adam en Eva na in de zonde van te veel te willen weten. Omstreeks 1290 zal onze landgenoot Jacob van Maerlant hem opnemen, samen met Hector van Troje en Julius Caesar in de lijst van 'les Neuf Preux' (de Negen Dapperen), de negen grootste helden uit de hele wereldgeschiedenis, wier daden als na te volgen voorbeeld werden bezongen aan alle feodale hoven. Hiermee start een ware cultus onder de adel, die eeuwen zal duren, minsten tot in de 16de eeuw.

Eva en Adam, voor de zondeval in de Hof van Eden

Zeemeermin

Noten

1. Op de geschiedenisite Histoforum is in enkele jaren tijd veel aandacht besteed aan wereldbeelden in de ruime betekenis van het woord. Zo ontstond een hele cluster, een heel netwerk met veel unieke en niet eerder gepubliceerde illustraties, zeker als je rekening houdt met de hyperlinks. De belangrijkste bijdragen zijn eerst voor CNO (UAntwerpen) gebracht als nascholing.

**Precolumbiaanse culturen uit Meso-Amerika*. Zeer uitgebreide PowerPointpresentatie met begeleidende tekst. De syllabus bestaat uit drie delen, *de Azteken*, *Teotihuacan: stad der goden, navel van de wereld* en *Maya, kinderen van de tijd*. De tekst kan tevens in een Wordversie gedownload.

<http://histoforum.net/2011/precolumbiaans.html>

**Middeleeuwen: De Coene, K., De Reu, M. & De Maeyer, Ph. (ed.), Liber Floridus 1121. De wereld in één boek*, Tielt, Lannoo, 2011, 191 blz. <http://histoforum.net/2012/liberfloridus.html>

**Nieuw leven voor een oude atlas met een nieuw wereldbeeld. Gerard Mercator en de heruitgave van de Mercator - Hondius atlas uit 1607*

Een uitgebreidere versie van dit artikel met recente aanvullingen is in PDF toegevoegd. De eerste versie was de Europese bijdrage op een internationaal colloquium in 2012 over Mercator en zijn tijd in Seoul, Korea. <http://histoforum.net/2012/mercator.html>

*Aldersey-Williams, H., *Anatomie. De ontdekking van het menselijk lichaam*. Amsterdam: Uitgeverij. Thomas Rap, 2013, 381 blz. <http://histoforum.net/2014/anatomie.html>

*Lyons, Jonathan, *Het huis der wijsheid. Hoe Arabieren de westerse beschaving hebben beïnvloed*, Amsterdam, Bulaaq - Antwerpen, EPO, 2010, 335 blz.

<http://histoforum.net/2013/huisderwijsheid.html>

*Brotton, Jerry, *Mapping the World*. <http://histoforum.net/films/mapping.html>)

Een groot deel van de teksten van deze artikelen is gebaseerd op *Waldseemüller en de geboorte van 'America'*, Joos de Rijcke-site. <http://users.telenet.be/joosdr/amerika/eeuwamerika.htm>

2. Bruegels *De val der opstandige engelen* berust in het Museum voor Schone Kunsten te Brussel. Voor een synthese van de diverse interpretaties: MARIJNISSEN, R. e.a., Bruegel. Het volledige oeuvre, Antwerpen, Mercatorfonds, 1988, p. 180-186; een uitvoerige bespreking brengt KNIPPING, J., *Pieter Bruegel de Oude. De val der opstandige engelen*, Leiden, 1949, 40 blz. In de CD-i *De vergeten taal der vier elementen en temperamenten*, Janssen Pharmaceutica, 1997, werpt prof. G. VANDENDRIESSCHE een verrassend nieuw licht op een reeks details. Betrouwbaar en didactisch uitgewerkt: *Bruegel als renaissancekunstenaar*. <http://users.telenet.be/joosdr/eeuwbruegel.htm>

De val der engelen is o.a. te vinden in 2 beroemde getijdenboeken van kort na 1400 (waarbij de commentaar van de Spectrum-facsimile uitgave wel toevoegt dat het geen gebruikelijke voorstelling is)-, nl. in de *Très Riches Heures du Duc de Berry*, f° 64v, door de gebroeders van Limburg (ca. 1415) en in het *Getijdenboek voor de Visconti* (Milaan), F° 12 door Belbello da Pavia, na 1412, met metamorfose tot monsters, met aanhaling van tekst van de profeet Jesaja, XIV;12: "*Hoe zijt gij gevallen uit de hemel, o Lucifer, die placht te rijzen in de morgen*" De hele tekst van Jesaja gaat eigenlijk over de val van de koning van Babel en luidt als volgt (katholieke Willibrordvertaling, 1983):

12. *Hoe zijt gij uit de hemel neergestort, Morgenster, zoon van de dageraad! Daar ligt gij neergesmaakt in de onderwereld, overwinnaar der volken!*

13. *Gij hebt bij uzelf gedacht: Ik klim naar de hemel, hoog boven Gods sterren plaats ik mijn troon; zetelen zal ik op de berg waar de goden samenkomen, op de hoogste toppen van de Safon.*

14. *Ik stijg hoog op de wolken en word aan de Allerhoogste gelijk.*

15. *Maar nu zijt gij in het dodenrijk geworpen, in het diepst van de afgrond.*

Jos Martens
november 2014